

Hoofdstuk 1: Aanbestedingsrecht algemeen

In dit eerste hoofdstuk wordt een aantal veelgestelde, algemene vragen met betrekking tot de werking van het aanbestedingsrecht en -beleid behandeld. De informatie betreft een basale inleiding op het decentrale aanbestedingsdossier en is met name van belang voor die decentrale overheidsmedewerkers die algemene vragen hebben over het aanbestedingsrecht en -beleid. Daarnaast biedt de informatie een overzicht van de voornaamste wijzigingen die zich met de introductie van de Aanbestedingswet per 1 april 2013 in decentraal aanbestedingsland voordoen. De informatie biedt tevens een introductie op de materie die in latere hoofdstukken van deze notitie volgt.

1.1 Waarom zijn er Europese aanbestedingsrichtlijnen?

De [allereerste](#) Europese aanbestedingsrichtlijnen voor overheidsopdrachten dateren uit de jaren 70 van de vorige eeuw. Het idee daarachter was onder meer dat er op de Europese interne markt voor een dusdanig groot volume aan overheidsopdrachten werd vergeven, dat het loonde de markt voor overheidsopdrachten via richtlijnbevestigingen te harmoniseren en uniformeren. Hierdoor kon de concurrentie en eerlijke mededinging optimaal functioneren. Maar het had ook een gunstig effect op de efficiency en doelmatigheid van de besteding van overheidsgelden. En dat alles komt de gehele EU ten goede.

Groenboek 1996

In 1996 presenteerde de Europese Commissie het Groenboek 'De overheidsopdrachten in de EU: beschouwingen over een toekomstig beleid'. In dit Groenboek werden de ideeën uiteen gezet die uiteindelijk hebben geleid tot het aannemen van de huidige aanbestedingsrichtlijnen 2004/18 en 2004/17. In het Groenboek stelde de Commissie dat de communautaire regels op het gebied van overheidsopdrachten hun grondslag vinden in het Verdrag, in de bepalingen die het vrij verkeer van goederen, diensten en kapitaal garanderen. Deze bepalingen leggen de fundamentele beginselen vast (gelijke behandeling, doorzichtigheid en wederzijdse erkenning) en verbieden elke discriminatie op grond van nationaliteit.

Om deze fundamentele beginselen van het Verdrag afdwingbaar te maken, was een gedetailleerd afgeleid recht (in de vorm van richtlijnen) nodig. De fundamentele doelstellingen verwoordde de Commissie als volgt: 'De mededingingsvoorwaarden scheppen die nodig zijn opdat de overheidsopdrachten zonder discriminatie worden gegund, opdat het beoogde rationele gebruik van de staatsgelden door de keuze voor de voordeligste offerte wordt bereikt, opdat de leveranciers toegang krijgen tot een eengemaakte markt met belangrijke afzetmogelijkheden en opdat het concurrentievermogen van de Europese ondernemingen erop vooruitgaat.'

Een doeltreffend Europees beleid inzake overheidsopdrachten, zo stelde de Commissie, is van wezenlijk belang om te bereiken dat:

- De eengemaakte markt op lange termijn een gestage groei meebrengt en werkgelegenheid creëert,
- Zij de ontwikkeling bevordert van ondernemingen die de mogelijkheden van 's werelds grootste geïntegreerde markt weten uit te spelen en die de concurrentiestrijd op de wereldmarkten doeltreffend kunnen voeren, en
- De belastingbetaler en gebruiker voor een lagere prijs openbare diensten van een betere kwaliteit ontvangen.

Daarnaast kunnen de regels fraude en corruptie helpen tegengaan.

Groenboek 2011 en Europa 2020-strategie

De laatste jaren benoemt de Commissie, ook in het kader van de [EU-2020 strategie](#), bovenop deze oorspronkelijke doelen een aantal andere (beleids)doelstellingen rondom de aanbestedingsrichtlijnen. De aanbestedingsregels kunnen mede gebruikt worden om beleidsdoelstellingen die in de EU2020-strategie zijn opgenomen te realiseren.

In [het Groenboek](#) dat de Commissie begin 2011 uitbracht om belangstellenden uit te nodigen hun mening kenbaar te maken over de modernisering van het huidige Europese aanbestedingsbeleid geeft de Commissie aan dat overheidsopdrachten in de Europa 2020-strategie een cruciale rol spelen als een van de marktgebaseerde instrumenten die dienen te worden aangewend om de gestelde doelen in de strategie te bereiken. Meer specifiek wordt in de Europa 2020-strategie de verwachting uitgedrukt dat aanbestedingsprocedures een bijdrage leveren tot:

- Het verbeteren van de randvoorwaarden voor bedrijven die willen innoveren, door het beleid voor de vraagzijde te optimaliseren;
- Het bevorderen van de overgang naar een zuinige en koolstofarme economie, bijvoorbeeld door een bredere toepassing van groene aanbestedingsprocedures aan te moedigen en;
- Het verbeteren van het ondernemingsklimaat, met name voor innovatieve MKB.

In de Europa 2020-strategie legt de Commissie er tevens de nadruk op dat het beleid inzake overheidsopdrachten voor een zo efficiënt mogelijke besteding van de openbare middelen moet zorgen en dat de markten voor overheidsopdrachten overal in de EU moeten worden opengehouden. Tegen de achtergrond van de ernstige begrotingsproblemen en economische moeilijkheden in vele EU-lidstaten is het verkrijgen van de best mogelijke aanbestedingsresultaten door middel van efficiënte procedures van wezenlijk belang. In het licht van deze uitdagingen is een werkzame en efficiënte Europese aanbestedingsmarkt, die deze ambitieuze doelstellingen kan waarmaken, meer dan ooit noodzakelijk.

In het Groenboek 2011 geeft de Commissie ook aan waarom er speciale regels voor het plaatsen van overheidsopdrachten zijn. De Commissie stelt: 'Bij het uitgeven van overheidsgeld moeten inkopers in de publieke sector rekening houden met andere prikkels dan de bestuurders van particuliere ondernemingen, die het risico lopen failliet te gaan en die rechtstreeks onderworpen zijn aan de marktkrachten. Bijzondere aanbestedingsprocedures moeten bij het plaatsen van overheidsopdrachten worden gevolgd, die ervoor zorgen dat publieke aanschaffingen zo rationeel, transparant en eerlijk mogelijk verlopen. De daarin opgenomen waarborgen moeten het mogelijke tekort aan commerciële discipline bij overheidsaankopen compenseren en tevens voorkomen dat nationale of lokale ondernemingen een voorkeursbehandeling krijgen die de overheid veel geld kost.'

1.2 Waaruit bestaat het aanbestedingsrecht?

Het aanbestedingsrecht bestaat uit zowel Europees als nationaal recht en beleid. Hieronder komen de verschillende bronnen aan de orde.

Europees aanbestedingsrecht- en beleid

Verdragsbeginselen

In overweging 2 van richtlijn 2004/18 wordt gesteld dat bij het plaatsen van overheidsopdrachten de aanbestedende diensten te allen tijden de [beginselen](#) van het Europese verdrag moeten eerbiedigen. Hierbij gaat het met name om het vrije verkeer van goederen, de vrijheid van vestiging en het vrij verlenen van diensten. Daarnaast moeten ook de daarvan afgeleide beginselen nageleefd worden, zoals gelijke behandeling, het discriminatieverbod, wederzijdse erkenning, evenredigheid en transparantie. De Europese aanbestedingsrichtlijnen dienen overeenkomstig deze genoemde regels en beginselen maar ook overeenkomstig de andere Verdragsregels te worden uitgelegd. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de mededingings- en staatssteunregels.

Aanbestedingsrichtlijnen

Het Europese aanbestedingsrecht is feitelijk in 1971 ontstaan. In dat jaar werd namelijk voor het eerst een richtlijn voor overheidsopdrachten in -dit geval specifiek voor werken- vastgesteld. Eind 1976 volgde een richtlijn met betrekking tot overheidsopdrachten voor leveringen. Eind jaren tachtig werden ook richtlijnen voor diensten en overheidsopdrachten binnen de nutssectoren ingevoerd.

In 2004 werd overeenstemming bereikt over een ingrijpend herzieningspakket ('het wetgevend pakket') voor de aanbestedingsrichtlijnen waarbij de afzonderlijke aanbestedingsrichtlijnen voor werken, leveringen en diensten zijn samengevoegd in één richtlijn. Momenteel bestaan er twee richtlijnen; [richtlijn 2004/18/EG](#) betreffende de coördinatie van de procedures voor het plaatsen van overheidsopdrachten voor werken, leveringen en diensten, en [richtlijn 2004/17/EG](#) houdende

coördinatie van procedures voor het plaatsen van opdrachten in de sectoren water- en energievoorziening, vervoer en postdiensten (de zogenaamde 'speciale sectoren', voorheen de richtlijn nutssectoren).

Momenteel werkt de Commissie weer aan een herziening van de aanbestedingsrichtlijnen. Het Groenboek dat zij begin 2011 presenteerde resulteerde eind 2011 in [nieuwe richtlijnvoorstellen](#). Europa decentraal heeft een [publicatie](#) uitgebracht waarin deze richtlijnvoorstellen uitgebreid zijn besproken.

Rechtsbeschermingsrichtlijn

Daarnaast is in 2007 [richtlijn 2007/66](#) vastgesteld met betrekking tot de verhoging van de doeltreffendheid van de beroepsprocedures inzake het plaatsen van overheidsopdrachten, de zogenaamde rechtsbeschermingsrichtlijn. Deze richtlijn bevat randvoorwaarden op het gebied van de toegang tot de rechter voor bij aanbestedingsprocedures benadeelde ondernemingen en op het gebied van de voorzieningen waarop dergelijke ondernemingen aanspraak kunnen maken. De richtlijn is in Nederland in eerste instantie geïmplementeerd via de Wet implementatie rechtsbeschermingsrichtlijnen aanbesteden (Wira). Met de komst van de Aanbestedingswet wordt de Wira ingetrokken en is de rechtsbeschermingsregeling opgenomen in de Aanbestedingswet.

Jurisprudentie

De rechtspraak van het Europese Hof van Justitie (en ook steeds meer van de nationale rechter) is een andere belangrijke informatiebron voor de uitleg van het aanbestedingsrecht. In haar rechtspraak geeft het Hof uitleg van zowel concrete bepalingen van de aanbestedingsrichtlijnen als van de verdragsbeginselen. Op de website van Europa decentraal kunt u terecht voor een overzicht van alle [Europese aanbestedingsjurisprudentie](#) onder de diverse dossiers.

Verklaringen, richtsnoeren en andere niet-bindende handelingen

Voor het aanbestedingsrecht zijn ook van belang de verklaringen, richtsnoeren en andere niet-bindende handelingen zoals beleidsdocumenten van de Commissie die met regelmaat uitkomen. Hoewel deze stukken geen formeel-juridische bindende status hebben en noch de Commissie noch de rechter binden, zijn zij voor de praktijk toch relevant. De lijst van dit soort documenten is ondertussen erg lang. De belangrijkste voor decentrale overheden vindt u op de website van Europa decentraal in het aanbestedingsdossier onder [interpretatieve documenten](#), vaak in het tabblad beleid onder de verschillende onderwerpen. Voor beleidsmatige ontwikkelingen (bijvoorbeeld op gebied van PPS, elektronisch aanbesteden, rechtsbescherming etc.) kunt u tevens terecht op de website van het Directoraat-Generaal interne markt van de Commissie.

In onder meer het jaarlijkse [werkprogramma](#) van de Commissie, de [EU2020-strategie](#) en de 'Single Market act' vindt u de nodige achtergrondinformatie over beleidsmatige ontwikkelingen op aanbestedingsgebied. In 2011 is de Commissie gestart met de evaluatie en herziening van de huidige aanbestedingsrichtlijnen. In [het Groenboek](#) kunt u de ideeën die hieraan ten grondslag liggen lezen. Ook op de website van Europa decentraal kunt u terecht voor actuele [beleidsmatige ontwikkelingen](#). Daarnaast geven de [voorstellen voor nieuwe aanbestedingsrichtlijnen](#) van eind 2011 hiervan natuurlijk ook een goed beeld.

Nederlands aanbestedingsrecht- en beleid

De huidige Nederlandse aanbestedingswetgeving bestaat voor een groot deel uit de implementatie van de Europese aanbestedingsrichtlijnen. Via de voormalige Raamwet EEG-voorschriften werden de aanbestedingsrichtlijnen omgezet in Nederlands recht, sinds 2005 via de besluiten Bao en Bass (zie hierover hierna meer). Aan een Nederlandse Aanbestedingswet werd al sinds begin jaren 2000 gewerkt. Per 1 april 2013 is deze in werking getreden.

Het aanbestedingsrecht heeft vele raakvlakken met andere rechtsgebieden waaronder het bestuursrecht, het civiele recht (contractenrecht), mededingingsrecht, onderdelen van het strafrecht etc. Hieronder behandelen we de meest gebruikte bronnen van Nederlands aanbestedingsrecht en -beleid door decentrale overheden.

Waarom een nieuwe aanbestedingswet?

De [Aanbestedingswet](#) is tot stand gekomen toen na de bouwfraudeaffaire in 2002 werd geconstateerd dat het in Nederland ontbrak aan een nationaal wettelijk coherent en verankerd aanbestedingskader. Decentrale overheden waren bij nationale opdrachten (opdrachten die niet vallen onder het Europese richtlijnregime) vooral gebonden aan hun eigen inkoop- en aanbestedingsbeleid, de algemene beginselen van behoorlijk bestuur en de interpretatie van kwesties die onder de Europese richtlijnen speelden over de niet-toepasselijkheid van die richtlijnen op bepaalde soorten opdrachten (waaronder bijvoorbeeld opdrachten onder de drempelwaarden) door de Commissie en het Europese Hof van Justitie. Om meer coherentie, vereenvoudiging en uniformering na te streven in de uitvoering van aanbestedingen werd besloten tot invoering van een nationale aanbestedingswet. De wet beoogt regelgeving op het gebied van aanbesteden verder te stroomlijnen. De wet bevat onder meer regels met betrekking tot proportionaliteit (bijvoorbeeld de eisen die aan opdrachten worden gesteld moeten in redelijke verhouding staan tot de opdracht), uniformiteit (bijv. het gebruik van dezelfde formulieren) en te maken afspraken tussen aanbestedende diensten en het bedrijfsleven over aanbestedingsprocedures voor bijvoorbeeld opdrachten met een waarde onder de Europese aanbestedingsdrempels (de zogenaamde nationale aanbestedingsprocedures).

De wet kent in art. 4.30 een overgangsbepaling ten aanzien van de oude implementatiebesluiten, het Besluit aanbestedingsregels voor overheidsopdrachten (Bao) en het Besluit aanbestedingen speciale sectoren (Bass). De aanbestedingswet trekt de oude Raamwet EEG-voorschriften in en is dan ook het nieuwe implementatie-instrument voor de Europese aanbestedingsregels. Voor de meest actuele informatie kunt u terecht op bovengenoemde link op onze website onder aanbestedingswet.

Wat is het flankerend beleid?

Niet alles kan in de Aanbestedingswet geregeld worden. Daarom is er via een aantal maatregelen ook zogenaamd flankerend beleid vastgesteld naast de wet. Een voorbeeld van een Algemene Maatregel van Bestuur (AMVB) waarin nadere regels in het kader van de Aanbestedingswet worden vastgelegd betreft het [Aanbestedingsbesluit](#) (besluit van 11 februari 2013, Stb. 2013, nr. 58).

Het [aanvullend beleid](#) omvat:

- Handreiking proportionaliteit;
- Aanbestedingsreglement voor Werken (ARW);
- Professionalisering opdrachtgevers (denk aan PIANOo, Tenderned, VNG, MKB Nederland, NEVI, maar ook Europa decentraal kan aanbestedende diensten bij decentrale overheden op weg helpen met hun kennisopbouw over aanbesteden);
- Richtsnoer Leveringen en Diensten;
- Klachtenafhandeling/Commissie van aanbestedingsexperts;
- Convenant VNG, waardoor onder meer vaststelling van modelbeleid en modelinkoopvoorwaarden voor gemeenten;
- Nadere regels over gebruik van communicatiemiddelen in de aanbestedingsprocedure, elektronisch aanbesteden, documentatie van gegevens, accreditatie en certificering, gebruik van de Eigen verklaring en de gedragsverklaring aanbesteden.

Een aantal hiervan wordt hierna toegelicht.

Gids proportionaliteit

Bij aanbesteden moet het beginsel van proportionaliteit in acht worden genomen. De [Gids proportionaliteit](#) geeft hier invulling aan. In art. 1.10, 1.13 en 1.16 van de wet en art. 10 van het Aanbestedingsbesluit is de Gids proportionaliteit als verplicht te volgen richtsnoer aangewezen. Aanbestedende diensten moeten de Gids toepassen of een afwijking ervan motiveren in de aanbestedingsstukken.

De Gids Proportionaliteit zelf is gepubliceerd in Staatscourant 2013, nr. 3075. De gids bevat voorschriften (in de vorm van art. met een toelichting) aangaande toepassing van het proportionaliteitsbeginsel op diverse terreinen binnen een aanbestedingsprocedure. Bijvoorbeeld

aangaande de definiëring van een opdracht, de omvang van de opdracht, clustering, percelen, uitsluiting, termijnen, varianten etc.

ARW2012

In het bestaande Nederlandse Aanbestedingsreglement Werken ([ARW 2005](#)) stonden de procedures voor aanbestedingen voor werken al stapsgewijs uitgeschreven, zowel voor boven als onder de Europese drempelwaarden. Toepassing van het ARW2005 was voor decentrale overheden niet wettelijk voorgeschreven. De VNG, het IPO en de Unie van Waterschappen bevelen hun achterban (gedeeltelijke toepassing van) het ARW wel aan.

In art. 1.22 van de wet en art. 11 van het Aanbestedingsbesluit wordt het [ARW2012](#) (dit betreft een update van het ARW2005) wel als verplicht te volgen richtsnoer aangewezen voor bepaalde categorieën opdrachten (met name opdrachten voor werken onder de Europese drempelwaarden). Ook hier geldt weer dat dan afwijking van het richtsnoer gemotiveerd moet worden in de aanbestedingsstukken. Het ARW2012 zelf is gepubliceerd in de Staatscourant 2013, nr. 3075.

Richtsnoer leveringen en diensten

Art. 4.28 van de wet bepaalt dat bij AMVB een richtsnoer kan worden aangewezen waarin voorschriften staan over de wijzen waarop (door bij die AMVB aan te wijzen) aanbestedende diensten overheidsopdrachten voor leveringen en diensten met een waarde beneden de Europese drempelwaarden plaatsen. De totstandkoming van deze Richtsnoeren leveringen en diensten worden in de wet gekoppeld aan de uitkomsten van een evaluatie van de wet binnen twee jaar na de inwerkingtreding van de wet. Als uit de evaluatie mocht blijken dat voor dit soort opdrachten de plaatsing ervan op onvoldoende uniforme wijze plaatsvindt, dan kunnen deze richtsnoeren worden ingevoerd. Een [concept versie](#) van de richtsnoeren is tot november 2012 in consultatie geweest (bijlage bij Kamerstuk 32 440, nr. 81 – brief van de Minister van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie aan voorzitter van de Tweede Kamer d.d. 31 oktober 2012) maar ze zijn nog niet vastgesteld.

Klachtenregeling

Met de inwerkingtreding van de Aanbestedingswet wordt via art. 4.27 ook een [klachtenregeling](#) geïntroduceerd. Pagina 20 van de Memorie van Toelichting bij de Aanbestedingswet bevat een toelichting op het voorstel voor klachtenafhandeling. De minister van Economische zaken (EZ) stelt een klachtencommissie in die onafhankelijk advies kan geven over klachten met betrekking tot aanbestedingsprocedures. In maart 2013 heeft het ministerie van EZ een Advies klachtenafhandeling gepubliceerd. Het advies bevat een vrijwillige standaard voor het afhandelen van klachten bij aanbestedingen (deel 1) en een werkwijze voor de Commissie van aanbestedingsexperts (deel 2). Het advies maakt deel uit van het flankerend beleid bij de Aanbestedingswet.

Deel 1 van het advies bevat een standaard voor het opstellen van een interne klachtenregeling voor aanbestedende diensten en ondernemers. De standaard raadt aanbestedende diensten aan deze onderdeel te laten zijn van het aanbestedingsbeleid. Deel 1 gaat ook kort in op klachten van aanbestedende diensten over ondernemers. De aanbestedende dienst kan deze klacht kenbaar maken bij de ondernemer. Deel 2 geeft meer informatie over de mogelijkheid voor ondernemers en aanbestedende diensten om een klacht voor te leggen aan de klachtencommissie; de Commissie van aanbestedingsexperts. De uitkomst van de bemiddeling door deze Commissie is niet bindend. Partijen kunnen op ieder gewenst moment nog naar de rechter.

Inkoop- en aanbestedingsbeleid

Daarnaast hebben aanbestedende diensten en speciale-sectorbedrijven vaak eigen beleidsregels vastgesteld voor aanbesteden van opdrachten onder de Europese drempelwaarden. Dit was al het geval voor de komst van de Aanbestedingswet. Veel decentrale overheden hadden dus al een decentraal inkoop- en aanbestedingsbeleid.

In een aanbestedingsnota worden de uitgangspunten van het decentrale aanbestedingsbeleid vastgelegd. Veelal wordt de interne besluitvorming met betrekking tot inkoop en aanbesteden

geschetst en wordt voorgeschreven vanaf bijvoorbeeld welke opdrachtwaarde een bepaalde nationale aanbestedingsprocedure moet worden toegepast.

Als gevolg van de inwerkingtreding van de Aanbestedingswet zullen decentrale overheden hun inkoop- en aanbestedingsbeleid moeten stroomlijnen en afstemmen op de wet en de onderliggende nadere regels. De VNG bracht in het verleden al publicaties uit om bijvoorbeeld gemeenten te ondersteunen bij het opstellen van hun beleid (bijv. Als beste uit de bus, 1996 en Verdien aan besteden, 2003). In het kader van de nieuwe aanbestedingswet en het [Convenant](#) aanvullend beleid bij de Aanbestedingswet uit 2010 tussen de VNG en de ministeries van EZ en BZK is gewerkt aan de uniformering van inkoop- en aanbestedingsbeleid. Zo is er in 2012 een [Model inkoop- en aanbestedingsbeleid](#) verschenen. Ook is toen een [Model Algemene inkoopvoorwaarden](#) vastgesteld. Deze documenten kunnen, met inachtneming van de teksten van de Aanbestedingswet en de Gids Proportionaliteit en het ARW2012 zoals die met ingang van 1 april 2013 luiden, dienen als handvat voor het opstellen van beleid. In dit beleid kunnen de Algemene inkoopvoorwaarden als standaard voorwaarden worden voorgeschreven en van toepassing verklaard worden. Zie voor meer informatie ook de website van de VNG, onder [aanbesteden](#).

Eigen verklaring, gedragsverklaring, gebruik van communicatiemiddelen

Het gebruik van een Eigen verklaring (EV) van ondernemers in een aanbestedingsprocedure is onder meer gericht op het terugbrengen van de administratieve lasten. Onder meer art. 1.19 en 2.84 van de wet en art. 2 van het Aanbestedingsbesluit geven hierover meer voorschriften. Het Aanbestedingsbesluit geeft aan welke informatie in de EV moet worden opgenomen. Modellen voor een EV (een voor aanbestedende diensten en een voor speciale sectorbedrijven, inclusief toelichting) zijn nader bij ministeriele regeling vastgesteld en gepubliceerd in de Staatscourant, Scrt. 22 maart 2013, 8061 genaamd [Regeling modellen eigen verklaring](#).

De gedragsverklaring aanbesteden die met de nieuwe wet is geïntroduceerd wordt onder meer in art. 1.20, 4.1 van de wet en art. 8 en 9 van het Aanbestedingsbesluit verder uitgewerkt. Deze verklaring kan een ondernemer bijvoorbeeld gebruiken om aan te tonen dat hij geen malafide onderneming drijft of dat hij niet is veroordeeld voor bepaalde misdrijven. Ook deze verklaring is in de wet geïntroduceerd om administratieve lasten bij inschrijvingen te verminderen. De aanbestedende dienst kan de verklaring gebruiken bij de toepassing van de uitsluitingsgronden.

Art. 4.12 van de wet geeft aan dat ter uitvoering van de Europese aanbestedingsrichtlijnen bij of krachtens AMVB nadere regels worden gesteld voor het gebruik van de elektronische weg en voor communicatie tussen de aanbestedende dienst/ speciale sectorbedrijf en ondernemer. Daarnaast geeft lid 2 van art. 4.12 van de wet aan dat ter uitvoering van richtlijn 2004/18 bij AMVB regels kunnen worden gesteld voor de instelling, afgifte en bewijskracht van certificaten dan wel de instelling van, opname in en bewijskracht van een erkenningslijst.

Een aantal van deze onderdelen is nader uitgewerkt in het Aanbestedingsbesluit:

Dit Aanbestedingsbesluit geeft voorschriften over bijvoorbeeld aan te wenden communicatiemiddelen bij aanbestedingsprocedures. Zo stelt art. 3 bijvoorbeeld dat een aanbestedende dienst inschrijvers moet laten weten of mededelingen en uitwisseling van informatie worden gedaan door middel van post of fax, via elektronische weg, per telefoon of door middel van een combinatie van deze middelen. De aanbestedende dienst moet bij mededelingen, uitwisselingen en opslag van informatie de integriteit waarborgen.

Art. 5 geeft voorschriften voor de toezending en de middelen voor elektronische ontvangst van bijvoorbeeld inschrijvingen, het gebruik van elektronische handtekeningen etc.

Art. 6 geeft de aanbestedende dienst de mogelijkheid vrijwillige accreditatieregelingen in te stellen.

Art. 7 geeft aan dat een speciaal sectorbedrijf (aangenomen wordt dat dit ook naar analogie kan gelden voor aanbestedende diensten) passende maatregelen neemt om het verloop van de elektronisch gevoerde aanbestedingsprocedure te documenteren.

Bao en Bass en Wira

Het Nederlandse aanbestedingsrecht bestond tot 1 april 2013 vooral uit de twee AMVB's waarin de aanbestedingsrichtlijnen werden omgezet: het Bao en het Bass. Het besluit aanbestedingsregels voor overheidsopdrachten ([Bao](#)) betrof de implementatie van richtlijn 2004/18 en het Besluit aanbestedingen speciale sectoren ([Bass](#)) betrof de implementatie van richtlijn 2004/17. Daarnaast was rechtbeschermingsrichtlijn 2007/66 omgezet in de Wet Implementatie richtlijn Rechtsbescherming Aanbesteden ([Wira](#)).

In de Aanbestedingswet wordt zowel de implementatie van de Europese aanbestedingsrichtlijnen als de Rechtsbeschermingsrichtlijnen op Nederlands niveau geregeld.

Art. 4.30 van de Aanbestedingswet kent een overgangsbepaling aangaande aanbestedingen die voor 1 april 2013 nog onder het Bao en de Bass waren opgestart. Wanneer een aanbestedende dienst voor 1 april 2013 een Europese aanbesteding heeft opgestart en in het kader daarvan ondernemers heeft verzocht een inschrijving in te dienen, is op die aanbesteding het recht van toepassing zoals dat gold onmiddellijk voor 1 april 2013. Voor die aanbestedingen kan het Bao of Bass dus nog wel worden gebruikt totdat de aanbestedingsprocedure is afgehandeld.

Art. 4.34 van de wet trekt de raamwet EEG-voorschriften in. De AMVB's Bao en Bass die onder deze raamwet hingen, vervallen daarmee ook.

Art. 4.35 van de wet trekt daarnaast de Wira in en geeft een regeling gericht op de rechtsbescherming in onder meer art. 2.127 en 4.15 en volgende.

Nationale rechtspraak

Een andere belangrijke nationale bron van aanbestedingsrecht is de rechtspraak van de nationale rechter. De laatste jaren is een enorme toename van het aantal nationale aanbestedingszaken waar te nemen. Wanneer de nationale rechter tegen onduidelijkheden in het Europese recht aanloopt dan kan hij prejudiciële vragen stellen aan de Europese rechter die dan duidelijkheid moet verschaffen. Zie voor meer informatie over de prejudiciële procedure ons [dossier Europees recht en beleid](#).

Algemene beginselen van behoorlijk bestuur

Tot de algemene beginselen van behoorlijk bestuur behoren onder meer het zorgvuldigheidsbeginsel, het evenredigheidsbeginsel, het transparantiebeginsel en het beginsel van gelijke behandeling. Deze beginselen lenen zich, net als de beginselen die uit het Europese verdrag voortvloeien, voor toepassing op een aanbestedingsprocedure. Zij zijn het Nederlandse equivalent van de Europese begrippen.

1.3 Wat is een overheidsopdracht?

Overheidsopdrachten zijn (zie zowel art. 1 van de Aanbestedingsrichtlijnen als art. 1.1 van de Aanbestedingswet) schriftelijke overeenkomsten onder bezwarende titel die tussen een of meer ondernemers en een of meer aanbestedende diensten zijn gesloten en betrekking hebben op de uitvoering van werken, de levering van producten of de verlening van diensten in de zin van de aanbestedingsrichtlijn. 'Onder bezwarende titel' houdt in dat door de aanbestedende dienst een tegenprestatie in geld, of althans op geld waardeerbaar, dient te worden geleverd. Ook de toezegging van een betaling door een derde kan een bezwarende titel opleveren. De beschrijving 'overeenkomsten' lijkt voor de Nederlandse situatie te impliceren dat de verlening van een opdracht op andere grondslagen, bijvoorbeeld op grond van wettelijke of bestuursrechtelijke bepalingen, niet onder de aanbestedingsrichtlijnen zouden vallen. Het begrip overeenkomsten wordt echter in de Europese richtlijnen wel ruim uitgelegd. Ook een bestuursrechtelijke overeenkomst kan dan dus – mits deze onder bezwarende titel is gesloten – een overheidsopdracht opleveren. Zie verder de website Europa decentraal onder [overheidsopdrachten](#).

Voorbeelden:

Vraag: *Ons waterschap wil het mogelijk maken om haar medewerkers tegen gereduceerd tarief te laten sporten. Zij wil daarvoor een overeenkomst sluiten met een sportschool. De contributie komt voor rekening van de medewerker. Is hier sprake van een overheidsopdracht?*

Antwoord: Ja. Als er sprake is van een overeenkomst voor diensten die het waterschap (aanbestedende dienst) met een sportschool (ondernemer) sluit en er sprake is van een bezwarende titel (op geld waardeerbare tegenprestatie door/via het waterschap) is er sprake van een overheidsopdracht. Een dergelijke opdracht moet dan ook volgens het Europees aanbestedingsregime worden aanbesteed als de waarde van de opdracht boven de Europese drempel voor diensten uitkomt. Het feit dat de betaling voor de diensten grotendeels (indirect) door de medewerkers zelf geschiedt doet er in principe niet toe. Het gaat erom dat de overheid één marktpartij selecteert die van haar een opdracht voor het verlenen van diensten verkrijgt. Overigens zou er in het geval van sportdiensten wel sprake kunnen zijn van een zogenaamde IIB-dienstenopdracht, waardoor het beperkte aanbestedingsregime voor IIB-diensten van toepassing zou kunnen zijn.

Vraag: Wanneer de gemeente een opdracht voor bijvoorbeeld ondersteunende ICT-dienstverlening geeft aan een van haar eigen afdelingen, is er dan sprake van een overheidsopdracht? En als de gemeente een dergelijke opdracht aan een buurgemeente verleend, bijvoorbeeld in het kader van een gemeenschappelijke regeling?

Antwoord: Nee. In dit geval wordt er vaak geen overeenkomst onder bezwarende titel gesloten tussen een aanbestedende dienst en een ondernemer. Er is dan vaak sprake van inbesteding (zie verder hoofdstuk 4).

Bij gemeenschappelijke regelingen (vaak een bestuursrechtelijke afspraak) moeten gemeenten nagaan of er sprake kan zijn van een opdracht van een gemeente (aanbestedende dienst) aan een andere gemeente, die dan handelt als 'een ondernemer'. Als de gemeente die bijvoorbeeld de ICT dienstverlening uitvoert daarmee gekwalificeerd kan worden als een dienstverlener/ondernemer (een partij die marktactiviteiten op een markt verricht) en er wordt in de gemeenschappelijke regeling een op geld waardeerbare tegenprestatie vastgelegd voor deze dienstverlening, dan zou sprake kunnen zijn van een overheidsopdracht.

1.4 Wat zijn aanbestedende diensten?

In vraag 1.3 hebben we gezien dat er sprake moet zijn van een aanbestedende dienst die een opdracht in de markt zet, wil er sprake zijn van toepassing van de aanbestedingsrichtlijnen.

Als [aanbestedende dienst](#) worden beschouwd:

- De staat;
- De territoriale lichamen van de staat;
- Publiekrechtelijke instellingen;
- Verenigingen gevormd door de staat, een of meer territoriale lichamen en/of een of meer publiekrechtelijke instellingen.

Provincies, gemeenten, waterschappen en openbare lichamen, zoals de stadsregio's, worden aangemerkt als territoriale lichamen. Onder een '[publiekrechtelijke instelling](#)' wordt verstaan, iedere instelling die:

- Is opgericht met het specifieke doel te voorzien in behoeften van algemeen belang die niet van industriële of commerciële aard zijn;
- Rechtspersoonlijkheid bezit is en;
- Waarvan ofwel de activiteiten van in hoofdzaak door de staat, de territoriale lichamen of andere publiekrechtelijke instellingen worden gefinancierd, ofwel het beheer onderworpen is aan toezicht door deze laatste, ofwel de leden van het bestuursorgaan, het leidinggevend of het toezichthoudend orgaan voor meer dan de helft door de staat, de territoriale lichamen of andere publiekrechtelijke instellingen zijn aangewezen.

Aan elk van deze voorwaarden moet zijn voldaan om te worden aangemerkt als publiekrechtelijke instelling. De in het laatste criterium genoemde voorwaarden zijn niet cumulatief. Voor [jurisprudentie](#) over publiekrechtelijke instellingen kunt u terecht op de website van Europa decentraal.

Voorbeeld:

Vraag: Onze gemeente vraagt zich af of (basis)scholen zelfstandige aanbestedende diensten zijn.

Antwoord: Om te bepalen of een school(bestuur) die als opdrachtgever optreedt aan te merken is als aanbestedende dienst, dient nagegaan te worden of de school voldoet aan de hierboven genoemde definitie van publiekrechtelijke instelling. Een school(bestuur) zal in de meeste gevallen aan te merken zijn als aanbestedende dienst aangezien een school is opgericht met het specifieke doel te voorzien in behoeften van algemeen belang. De meeste scholen worden bestuurd door een stichtingsbestuur dat rechtspersoonlijkheid bezit. Daarnaast worden de meeste scholen gefinancierd door de overheid. Als een basisschool dus als opdrachtgever optreedt, kan zij gezien bovenstaande als een zelfstandige aanbestedende dienst gezien worden.

1.5 Wat is het verschil tussen een werken-, leveringen- en dienstenopdracht?

In de aanbestedingsrichtlijnen wordt een onderscheid gemaakt tussen overheidsopdrachten voor werken, leveringen en diensten. Soms kunnen in een opdracht elementen van alle drie zitten. Bij een samengestelde opdracht is het uitgangspunt dat het gedeelte van de opdracht dat relatief gezien de hoogste waarde vertegenwoordigt, uitmaakt welke soort opdracht het is voor wat betreft het toe te passen aanbestedingsregime hierop. In hoofdstuk 5 van deze notitie wordt nader ingegaan op samenloopvraagstukken.

Werken

Overheidsopdrachten voor [werken](#) zijn overheidsopdrachten die betrekking hebben op hetzij de uitvoering, hetzij zowel het ontwerp als de uitvoering van werken, dan wel het laten uitvoeren met welke middelen dan ook van een werk dat aan de door de aanbestedende dienst vastgestelde eisen voldoet. Een werk is het product van een geheel van bouwkundige of civieltechnische werken dat ertoe bestemd is als zodanig een economische of technische functie te vervullen. Zie art. 1 van de aanbestedingsrichtlijn en 1.1 van de Aanbestedingswet

De toevoeging 'laten uitvoeren met welke middelen dan ook van een werk dat aan de door de aanbestedende dienst gestelde eisen voldoet' leidt ertoe dat ook wanneer bijvoorbeeld een projectontwikkelaar een bouwwerk laat bouwen en de gemeente koopt of huurt dit bouwwerk vervolgens van de ontwikkelaar, sprake kan zijn van een aanbestedingsplichtige opdracht. Het verweer dat de projectontwikkelaar geen aanbestedende dienst is, en dat er in een dergelijk geval louter sprake is van een koop- of huurovereenkomst en niet van een overheidsopdracht faalt in zo'n geval wanneer het gebouw is gerealiseerd volgens de gewenste/opgelegde specificaties van de gemeente. Wanneer inderdaad alleen sprake is van koop of huur van een bestaand gebouw gaat het niet om een overheidsopdracht en is niet voldaan aan de werkdefinitie. Koop van een gebouw dat is gebouwd onder vergaande specificaties van een aanbestedende dienst dan dus weer wel. Zie voor meer informatie hierover ook de [website](#) van Europa decentraal.

Leveringen

Opdrachten voor [leveringen](#) van producten kunnen betrekking hebben op koop, lease, huur of huurkoop van producten. Bijkomende werkzaamheden, zoals het aanbrengen en installeren, worden op grond van de definitie van een overheidsopdracht voor leveringen als onderdeel van de levering beschouwd. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het aanschaffen van een product als koffieautomaten en de daarbij komende werkzaamheden om de automaten te installeren. Art. 1 van de richtlijn en 1.1. van de wet definiëren overheidsopdrachten voor leveringen.

Diensten

Opdrachten voor [diensten](#) zijn andere overheidsopdrachten dan overheidsopdrachten voor werken of leveringen, die betrekking hebben op het verrichten van de in bijlage II bij de richtlijn genoemde diensten. Het gaat bij opdrachten voor diensten dus om een restcategorie van overheidsopdrachten. Voorbeelden van dienstenopdrachten zijn legio, variërend van vervoersdiensten, ict-diensten tot diensten op het gebied van sport en toerisme etc. Art. 1 van de richtlijn en 1.1. van de wet definiëren overheidsopdrachten voor diensten.

In bijlage II van de richtlijn wordt op basis van de CPV-nomenclatuur een onderscheid gemaakt tussen zogenaamde A-diensten en B-diensten. De aanbestedingsrichtlijn is in zijn geheel van toepassing op

A-diensten. Deze diensten moeten dus volgens het reguliere aanbestedingsregime van de richtlijn Europees (niet) openbaar worden aanbesteed. Op de gunning van opdrachten voor B-diensten geldt een lichter aanbestedingsregime en zijn alleen de art. 23 en 35 lid 4 van de richtlijn van toepassing, alsmede de beginselen van transparantie en gelijke behandeling (zie hoofdstuk 2 van deze notitie voor meer informatie over het aanbestedingsregime van 2b-diensten). Zie ook art. 2.2 lid 3 en 2.38 ev. van de Aanbestedingswet.

Gemengde opdrachten

In veel gevallen zal een opdracht niet slechts een diensten-, een leveringen- of een werkenopdracht zijn, maar een [gemengde opdracht](#). Op gemengde opdrachten wordt in hoofdstuk 5 van de notitie verder ingegaan.

De Common Procurement Vocabulary (CPV) is de Gemeenschappelijke Woordenlijst Overheidsopdrachten die moet zorgen dat er bij overheidsopdrachten overeenstemming wordt bereikt door het gebruik van referentienomenclaturen. Decentrale overheden dienen bij aankondigingen van opdrachten de CPV-code op te geven van het betreffende werk, de levering of de dienst. De CPV codering is soms bruikbaar bij het vaststellen van de aard van de opdracht; een werk, levering of dienst. Echter, de CPV is slechts een hulpmiddel. Het blijft de eigen verantwoordelijkheid van de aanbestedende dienst om te bepalen welk type opdracht het betreft. Meer informatie over het gebruik van CPV-codes vindt u in ons [factsheet CPV-codes](#).

Voorbeeld:

Vraag: *Is het onderhouden van de groenvoorziening in de gemeente aan te merken als een werk of een dienst?*

Antwoord: *Het beplanten en onderhouden van groenvoorzieningen kan vaak aangemerkt worden als een zogenaamde IIB-dienst (categorie 27 'overige diensten'). U dient in dit kader te denken aan werkzaamheden die verband houden met het onderhoud van een bestaand plantsoen, zoals het vervangen van dode planten, het wieden van onkruid, het snoeien van bomen of het maaien van een bestaand grasveld. CPV-codes waar men dan aan kan denken zijn 'beplanten en onderhouden van groengebieden (CPV-code 77310000), onderhouden van bomen (CPV-code 77211500) etc. De aanleg van groenvoorziening zal in sommige gevallen aangemerkt dienen te worden als een 'werk'. Er dient dan bijvoorbeeld sprake te zijn van ingrijpender groenonderhoud zoals graafwerkzaamheden, grondverzet, gronddrainage, ingrijpender onderhoud van bermen of het afgraven van grond. Denk daarbij bijvoorbeeld aan CPV-codes als graafwerkzaamheden en grondverzet (CPV-code 45112000). Er kan ook sprake zijn van een gemengde opdracht wanneer de opdracht zowel elementen van een werk als een dienst in zich heeft. In dat geval bepaalt dat onderdeel van de opdracht dat de hoogste waarde vertegenwoordigt welk aanbestedingsregime de overhand heeft en toegepast dient te worden op de gemengde opdracht.*

1.6 Tussen welke aanbestedingsprocedures kan een aanbestedende dienst kiezen?

Europese aanbestedingsprocedures

Bij een Europese aanbestedingsverplichting heeft de aanbestedende dienst in beginsel de keuze tussen een openbare en een niet-openbare aanbestedingsprocedure. Dit zijn de reguliere voorgeschreven [aangebestedingsprocedures](#). Voor bijzondere complexe opdrachten kan men gebruik maken van de concurrentiegerichte dialoog. Een opdracht wordt als bijzonder complex aangeduid als de aanbestedende diensten objectief gezien niet in staat zijn de technische middelen te bepalen waarmee aan hun behoeften of doel kan worden tegemoet gekomen en/of de aanbestedende diensten objectief niet in staat zijn de juridische en/of financiële voorwaarden van een project te specificeren. Voorbeelden van bijzonder complexe opdrachten zijn grote infrastructurele werken of complexe ICT-opdrachten.

Openbare procedures zijn de procedures waarbij alle belangstellende ondernemers mogen inschrijven. Niet-openbare procedures zijn de procedures waaraan alle ondernemers mogen verzoeken deel te nemen, maar waarbij alleen de door de aanbestedende dienst aangezochte ondernemers mogen inschrijven. De concurrentiegerichte dialoog is een procedure waaraan alle ondernemers mogen verzoeken deel te nemen en waarbij de aanbestedende dienst een dialoog voert

met de tot de procedure toegelaten gegadigden, ten einde een of meer oplossingen te zoeken die aan de behoeften van de aanbestedende dienst beantwoorden en op grond waarvan de geselecteerde gegadigden zullen worden uitgenodigd om in te schrijven. Art. 1 lid 11 van de richtlijn en 28 en 29 van richtlijn 2004/18 beschrijven deze procedures. Art. 2.25 ev. en 2.28 ev. van de Aanbestedingswet eveneens.

Art. 30 en 31 van de aanbestedingsrichtlijn beschrijven tot slot de uitzonderingsgevallen waarin de toepassing van de procedure van gunning door onderhandelingen met- respectievelijk zonder bekendmaking van een aankondiging van een opdracht gerechtvaardigd is. Procedures van gunning door onderhandelingen zijn de procedures waarbij de aanbestedende dienst met door hem gekozen ondernemers overleg pleegt en door onderhandelingen met een of meer van hen de contractuele voorwaarden vaststelt. Deze procedures kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden wanneer in het kader van een openbare of niet-openbare procedure geen of geen geschikte inschrijvingen zijn ingediend, of wanneer de opdracht om technische of artistieke redenen slechts aan een bepaalde ondernemer kan worden toevertrouwd. Ook kunnen deze procedures onder bepaalde voorwaarden worden toegepast voor aanvullende leveringen, werken of diensten. Zie voor alle mogelijkheden art. 30 en 31 van de [richtlijn](#) en art. 2.30 ev. en 2.32 ev. van de Aanbestedingswet.

Nationale aanbestedingsprocedures

Voor inwerkingtreding van de Aanbestedingswet bepaalden decentrale overheden in hun eigen inkoop- en aanbestedingsbeleid welke nationale aanbestedingsprocedures wanneer werden ingezet. Nationaal zag men daarbij dat vaak gebruik werd gemaakt van de openbare, niet-openbare, meervoudige en enkelvoudig onderhandse procedure. Daarnaast werd soms ook gebruik gemaakt van, of in het beleid geanticipeerd op-, het gebruik van andere aanbestedingsprocedures of inkoopvormen. Denk bijvoorbeeld aan de concurrentiegerichtete dialoog, de aankoopcentrale, raamovereenkomsten en de elektronische veiling.

Blijft het mogelijk een nationale enkelvoudig onderhandse procedure te volgen?

De enkelvoudig onderhandse aanbestedingsprocedure werd tot de inwerkingtreding van de Aanbestedingswet nationaal toegepast onder de voorwaarden die waren ingevuld in bijvoorbeeld het gemeentelijk inkoop- en aanbestedingsbeleid. Bij deze procedure gaat het om opdrachten die worden gegund zonder voorafgaande bekendmakingsprocedure en een oproep tot mededinging.

De Commissie stelt zich alweer geruime tijd op het standpunt dat de aanbesteder bij gunning van elke opdracht ten minste in een passende mate van transparantie moet voorzien. De Commissie lijkt zich derhalve principieel te verzetten tegen enkelvoudig onderhandse gunning van overheidsopdrachten. Sterker nog, in de [rechtbeschermingsrichtlijnen](#) benoemt de Commissie het fenomeen van de 'onwettige onderhandse gunning'. Op grond van de rechtsbeschermingsrichtlijn (inmiddels geïmplementeerd in de aanbestedingswet, zie art. 4.15) kan een overeenkomst worden vernietigd in geval van een dergelijke onwettige onderhandse gunning. Zie voor meer informatie hierover ook vraag 5.1. van onze publicatie ['veelgestelde vragen rechtsbescherming bij aanbesteden'](#).

De Raad van State is in 2010 in haar [advies](#) over het aanbestedingswetsvoorstel al ingegaan op de keuze van het kabinet om de mogelijkheid tot het blijven gebruiken van de enkelvoudig onderhandse gunning open te laten. Zij stelde dat als aanbestedende diensten kiezen voor het volgen van een enkelvoudige onderhandse procedure dan noch voorschriften, noch beginselen gelden waardoor het onduidelijk is hoe in dat geval door de wet de open concurrentie wordt bevorderd.

Het kabinet heeft hierop [gereageerd](#) door te stellen dat dit een terechte conclusie is van de Raad van State. Echter, zo stelt zij, er is bij de opstelling van de wet een afweging gemaakt tussen enerzijds het belang van een gelijk speelveld op basis van open concurrentie en anderzijds de vrijheid van een aanbestedende dienst om te kunnen kiezen voor een enkelvoudig onderhandse procedure, bijvoorbeeld vanwege de lage lasten van deze procedure bij opdrachten van zeer geringe omvang.

Het is van belang dat een aanbestedende dienst de procedure afstemt op de aard en de omvang van de opdracht. Elementen waaraan kan worden gedacht zijn bijvoorbeeld de grootte van de opdracht, de baten en de lasten die een bepaalde procedure met zich meebrengt, de kenmerken van de sector

in kwestie (omvang en structuur van de markt, handelspraktijken enz.) en ook de geografische ligging van de plaats van uitvoering.

In de nieuwe aanbestedingswet streeft men er nu naar een duidelijk en eenvormig kader te scheppen voor opdrachten die buiten het toepassingsbereik van de Europese richtlijnen vallen en voor opdrachten die geen 'duidelijk grensoverschrijdend belang' hebben. Zie ook art. 1.7 van de Aanbestedingswet.

Om de nodige flexibiliteit te behouden voor deze opdrachten, maar wel een duidelijk kader te bieden wordt in art. 1.11 en 1.12 van de wet bepaald dat de uitgangspunten van transparantie en gelijke behandeling/ non-discriminatie ook op deze opdrachten van toepassing zijn. Er wordt in het voorstel een onderscheid gemaakt tussen een vrijwillige nationale aanbesteding en een meervoudig onderhandse procedure. De wet is in zijn geheel niet van toepassing op de enkelvoudig onderhandse procedure. Zie hierover ook pagina 15 van de Memorie van Toelichting op de wet. De Gids proportionaliteit, het ARW 2012 en het VNG model inkoop en aanbestedingsbeleid tenslotte behouden deze enkelvoudig onderhandse nationale procedure wel expliciet als mogelijkheid.

Meer informatie

[Aanbestedingen](#), Europa decentraal

[Groenboek 2011](#) over de modernisering van het huidige Europese aanbestedingsbeleid

[Nieuwe aanbestedingswet](#)

[Aanbestedingsrichtlijnen](#)

[Bao en Bass](#)

[ARW 2012](#)

[Interpretatieve documenten](#), Europese Commissie

[Europese Commissie](#), over aanbesteden